

Enver

Murat Bardakçı,

İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, I. Baskı, 2015, 784 sayfa. ISBN: 978-605-332-603-8.

Erol AKCAN*

Gazeteci-Yazar Murat Bardakçı'nın, ekranlardan hazırlamakta olduğunu duyurduğu Enver Paşa'yla ilgili eseri, nihayet okuyucu ile buluştu. Eserle ilgili düşünce ve eleştirilerimizi ifade etmeden önce Bardakçı'nın hakkını teslim etmemiz gerekir: Bardakçı, son zamanlarda gerek televizyon ekranlarında yaptığı tarih programı ve gerekse yakın tarihimizle ilgili özel arşivinde bulunan belgeleri yayımlamak suretiyle tarihimizin farklı dönemlerinin anlaşılmasına önemli katkılar yapmıştır.

Bardakçı'nın son katkısı Enver'i yayımlamak suretiyle oldu. Eser, Enver Paşa'yla ilgili Bardakçı'nın özel arşivinde bulunan belgelerden ve Bardakçı'nın farklı kaynaklardan hareketle verdiği bilgilerden

* Yrd.Doç.Dr. Iğdır Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, Öğretim Üyesi, eerolakcan@gmail.com

oluşmaktadır. Bu yazıyla, Bardakçı'nın eserindeki katılmadığımız bazı noktalara temas etmek ve eserdeki bazı bilgi hatalarına işaret etmek suretiyle Enver'e küçük bir katkıda bulunmak istiyoruz.

Bardakçı'nın eserinde dikkatimizi çeken ilk husus, bugüne kadar Enver Paşa üzerine yazılan eserlerin sıralandığı listede Nevzat Kösoğlu'nun eserine yer verilmemiş olmasıdır¹⁵. Kösoğlu'nun eserinin bu listede yer almaması Bardakçı'nın bilinçli bir tercihi midir, yoksa gözünden mi kaçmıştır bilemiyoruz. Bardakçı'nın Türkiye'de yapılan yüksek lisans tezlerini dahi takip eden sıkı bir yayın takipçisi olduğunu göz önüne aldığımızda bunun bir gözden kaçma sonucu olduğuna ihtimal veremiyoruz. Nitekim Kösoğlu'nun Şehit Enver Paşa'sını okuyan okuyucu, Bardakçı'nın Enver'ini okuduğunda, bu eserin Şehit Enver Paşa'ya bir reddiye olarak yazıldığı izlenimine kapılacaktır. En azından biz, Bardakçı'nın üslubundan ve oluşturmaya çalıştığı "Enver algısı"ndan böyle bir sonuca vardık.

Esasen Enver Paşa'yı anlamak isteyen bir okuyucunun ya da araştırmacının aracı kişilere ihtiyacı olmadığı kanaatindeyiz. Enver Paşa, kısa süren ömrünün neredeyse her dönemini hem yaşayan hem de yazan tarihi bir şahsiyettir. Bugün meraklı bir okuyucu, kendisinin bizzat yazarak bıraktığı ve eşinden itinayla saklamasını istediği hususi mektuplarını ve diğer yazışmalarını okumak suretiyle Enver Paşa'nın nasıl bir insan olduğunu anlayabilir. Enver Paşa hakkında bugün ileri sürülen "Türkçü-Turancı", "İslamcı", "Alman hayranı", "Napolyon hayranı" vb. yakıştırmaların tamamı, başkalarının uydurmalarından ibarettir. Enver Paşa, kendi yazışmalarında bu türden yakıştırmaları hak edecek ifadelere yer vermediği gibi, yaşadığı dönemde yapılan bu yakıştırmaların bazılarını da bizzat kendisi reddetmiştir. Örneğin, Napolyon'u taklit ettiği söylentileri kulağına gittiği zaman eşine yazdığı mektupta "*Ne kadar yanlış bir telakki. Ben, benden başka bir şey değilim, olamam, binaenaleyh Napolyon'un taklidi olarak ikinci olmak aklımdan hiç geçmemiştir*" (s. 226) diye yazacaktır. Bardakçı, "*Enver'i yaptıklarının ve yazdıklarının ışığında değerlendirmeye çalıştım*" diyor (s. 26). Enver Paşa'ya yapılan bu yakıştırmalardan Türkçü-Turancı olduğu iddiasına karşı çıkıyor. Enver Paşa'nın "Turancı" değil, "İslamcı" olduğunu iddia ediyor (s. 159). Biz, Enver Paşa'ya yapılan bu türden yakıştırmaları, onu anlamının ve tarihselleştirmenin önündeki en büyük engel olarak gördüğümüz için bu yakıştırmalardan hiçbirine katılmıyoruz. Tarihi şahsiyetleri illaki bir kalıba oturtmak zorunda değiliz. İnsanlar hayatlarının farklı dönemlerinde farklı şeyler söylemiş ya da yazmış olabilirler. Bunlardan hareketle tarihi şahsiyetleri muayyen kalıplara hapsedmenin doğru olmadığını düşünüyoruz. Bardakçı'nın Enver'i yaptıklarının ve yazdıklarının ışığında değerlendirmeyi ne kadar başarabildiği ise tartışmaya açıktır.

Bardakçı'nın ifadelerindeki Enver Paşa ile kendi yazışmalarındaki Enver Paşa farklı insanlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin, Enver Paşa'nın kendi yazışmalarından hareket edersek, hayatında dini değerleri yaşamaya gayret gösteren, İslami değerlere bağlı, mütevazı, methedilmeyi sevmeyen bir insan profiliyle karşılaşırız. Bardakçı da Enver'in "dindar" olduğu kanaatine sahiptir (s. 213). Ancak,

¹⁵ Nevzat Kösoğlu, Şehit Enver Paşa, Ötüken, İstanbul 2008, 654 sayfa.

eserin bir başka yerinde Enver'in "kibir sahibi olduğunu" (s. 21) iddia ediyor. Bardakçı, Enver'in "medhedilmeyi aslında gayet sevdiğini" iddia ediyor (s. 11). Ama Enver Paşa'nın bizzat kendi yazdıklarına bakacak olursak şöyle diyor: "*Biliyorsunuz ne için olursa olsun methiyeler duymaktan hoşlanmam. Vatan için yapıldığında, yapılan her şey tabiidir*"¹⁶.

Bardakçı, eserinde "tahmin üzerine tarih yazılmasının mümkün olmadığına inandığını" söyleyerek Abdülhamit'in mutlakiyetçi idaresi yerine özgürlüklere izin veren bir idare kurması halinde imparatorluğun akıbetinde bir değişiklik olur muydu sorusuna cevap vermekten kaçınıyor (s. 71). Ancak, konu Enver'e gelince "tahmin üzerine tarih yazılmasının mümkün olmadığını" unutuyor ve şu cümleleri yazabiliyor: "*Enver Paşa mücadelesinde mağlup olmayıp da galip gelse idi, Türkiye'de bugün Mustafa Kemal'in ismi yahut Kemalizm kavramı değil, Şark milletlerine mahsus yüceltme merakı ile her an ve her yerde İsmail Enver ile Enverizm sözleri işitilecek; okullarda, kışlalarda ve resmi dairelerde Enver'in fotoğrafları ile büstleri yer alacak, meydanlarda onun heykelleri olacaktı.*" (s. 13).

Tarihçi olduğumuz için Bardakçı'nın bu cümlelerine, tahminlerden hareketle Enver Paşa şöyle yapardı, böyle yapmazdı tarzında cevaplar vermeyeceğiz. Sadece şu soruları sormakla ve bazı yanıtlar vermekle yetineceğiz: İttihat ve Terakki'nin "denetleme" ve "tam iktidar" olduğu yıllarda Enver Paşa'nın Bardakçı'nın bu sıraladığına benzer uygulamalar olmuş mudur? Enver Paşa'nın "Osmanlı Ordularının Başkumandan Vekili" olduğu yıllarda, Almanların "Osmanlı ülkesinde orduyu tutan her şeyi tutar" dediği dönemlerde, Türkiye'yi "Enverland" diye niteledikleri dönemlerde Enver Paşa'nın Bardakçı'nın dediği şeyleri yapmasına engel olacak bir kuvvet var mıydı? Enver Paşa ve Mustafa Kemal Paşa zihniyet ve idare anlayışı olarak birbirinden farksız iki tarihi şahsiyet midir?

Bize göre Enver Paşa'nın bunları yapması için mağlup veya galip olmasının hiçbir önemi yoktur. Enver'in mücadelesi siyasi iktidar veya mevki-makam elde edip "tekçi-otoriter" bir rejim kurmak, millete tahakküm kurmak olsaydı zaten bunu yapabilecek gücü elde etmişti. İttihat ve Terakki'nin Bab-ı Ali Baskını'nı yapmasından sonra Enver'in Harbiye Nazırı ve Erkân-ı Harbiye Reisi olmaktan kim, hangi kuvvet alıkoymalıydı? Enver Paşa'nın bu anlamda Mustafa Kemal Paşa ile aynı zihniyet ve anlayışta bir insan olduğuna da katılmıyoruz. Enver Paşa'nın güçlü olduğu dönemlerdeki uygulamalarından ve yazdıklarından hareketle bunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Paşa'nın ülkeden ayrıldıktan sonraki süreçte Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığı mektuplarda gelecekle ilgili tavsiyeleri ve Ankara'ya yönelttiği eleştiriler kendisinin nasıl bir anlayışa sahip olduğunu göstermektedir: "*..Lüzumsuz vehim ve tecebbüre kapılma..., ..memlekette bir şahsın veya yalnız bir kısmının tahakkümüne doğru gitme..., şimdiden kanunsuz hareketlere ve lüzumsuz şiddetlere giderseniz korkarım ki hayırlı netice vermez. Millet, Sultan Hamid idaresi zamanındaki millet değildir. Artık tahakküm ve tecebbüre çok dayanamaz*" (s. 552).

¹⁶ Kendi Mektuplarında Enver Paşa, Yay. Haz. M. Şükrü Hanioglu, Der Yay., İstanbul 1989, s. 40.

Bu tavsiyeleri veren Enver Paşa'nın galip olduktan sonra Bardakçı'nın dediği şekilde Kemalizm'e benzer bir rejim kuracağı söylenebilir mi? Bizce söylenemez. Enver Paşa'nın böyle bir rejim kurabilmesi için önce saltanat ve hilafeti ortadan kaldırması beklenir. Oysa Bardakçı'nın da eserinde belirttiği üzere Enver Paşa, saltanata ve hilafete bağlıdır (s. 222). Eylül 1921 tarihindeki kongrenin kararlarından bir tanesi de "saltanatın ve hilafetin muhafazası" yönündedir (s. 521). Enver Paşa'nın hem saltanata ve hilafete bağlı olduğunu yazmak hem de galip gelseydi Enverizm kurardı demek kendi içinde tutarsızlıktır.

Bardakçı'nın Enver Paşa'nın mücadelesiyle ilgili şu cümlelerine de katılmıyoruz: "*Enver Paşa yenildi, hem de ağır, çok ağır bir yenilgiye uğradı, tarihe galip değil, mağlup olarak geçti; hayalleri ve yapmak istedikleri macera, mücadele, savaş, oyun, kumar yahut başka ne şekilde isimlendirilse isimlendirilsin, hepsini kaybetti!*" (s. 11). Bu cümleler son derece toptancı yaklaşımlardır. Enver Paşa'nın verdiği mücadelede şüphesiz başarıları da vardır başarısızlıkları da. Bu meseleye hangi açıdan bakıldığı ile ilgili bir durumdur. Enver'in Bakü'deki Doğu Halkları Kurultayında söylediği sözler bu açıdan önemlidir: "*Yoldaşlar! Bugün istilacılara karşı kahramanca dövüştün Türk ordusu-ki kuvvetlerini rençberlerden alıyor, söylediğim gibi mağlup olmamıştı, ancak bir zaman için tüfeklerini aşağı indirmişti. Bu ordu aynı düşmanla on beş sene savaştıktan sonra, şimdi de iki yıldır nihayetsiz ihtiyaç ve sıkıntı içinde muharebeye sebatla devam ediyor*" (s. 527).

Yakın tarihimizin en büyük açmazlarından birisi, Türk milletinin ve içinden çıktığı ordunun, Balkan Harbi'yle başlayan ve Mudanya Mütarekesi ile sonuçlanan on yıllık savaş dönemini bir bütün olarak değil, son iki kısmını "Kurtuluş Savaşı" ya da "Milli Mücadele" adıyla kopararak ayrı bir değerlendirmeye tabii tutulmuş olmasıdır. Bize göre, farklı merhalelerden geçen bu on yıllık süreç bir bütün olarak değerlendirilmelidir. Balkan ve Birinci Dünya Harbi içerisinde elde edilen kazanımların muhasebesi tam olarak yapılmadan mücadelenin son merhalesindeki başarılar anlaşılabilir. Bahsini ettiğimiz süreçte, kazanılan ve kaybedilen savaşlardan söz edilebilir ancak kaybedilen bir harpten söz edilemez. Bir milletin mücadelesi yalnızca askeri açıdan da değerlendirilemez. Bazen cephede kazanan bir millet, diplomasi masasında kaybedebilir. Büyük Güçler, Anadolu'da başlayan hareketi hiçbir zaman öncesinden ayrı bir mücadele olarak değerlendirmemişler, Osmanlı'yla olan bütün hesaplarını Lozan'da delegelerimizin önüne getirmişlerdir.

Bardakçı'nın değerlendirilmelerinde ne kadar sathi bir bakış açısına sahip olduğunu en güzel şekilde şu cümleleri ortaya koymaktadır: "*Almanya'nın ilk dünya harbinin sona ermesinin üzerinden 72 sene geçtikten sonra telaflı edebildiği sıkıntıları, 1918'de işgale uğrayan Türkiye 1922'de, yani sadece dört senede çözebilmişti ve bunu sağlayan da Mustafa Kemal'in liderliğindeki hareket olmuştur.*" (s. 15).

Türkiye'nin Cihan Harbi'nin sıkıntılarını dört sene içinde çözdüğüne Bardakçı ve dileyen okuyucuları inanabilir. Bu cümleler bizim için hamasetten başka hiçbir anlam ifade etmemektedir.

Bardakçı'nın Enver'in Harbiye Nezareti'ne gelmesiyle ilgili düşünceleri de hayli sorunludur: *“Siyasi alanda güç elde edip askeri hiyerarşide kısa zamanda en tepeye yükselmesini de galip geldiği bir muharebeye değil yine silahlı bir eyleme, 23 Ocak 1913'te yine arkadaşlarıyla beraber Babıali'yi basmasına, zamanın sadrazamı Kamil Paşa'ya imzalatıldığı istifa mektubunu Sultan Reşat'a götürüp sadarete Mahmut Şevket Paşa'nın tayinini sağlamasına borçluydu... Devletin ve iktidarın zirvesine yerleşmiş, üstelik hanedanın da damadı olmuştur ama savaşların mağlubu idi!”* (s. 21).

Enver'in Harbiye Nezareti'ne gelmesi silahlı eylem sayesinde gerçekleştiyse neden harbiye nazırı olmak için bir yıl beklemek zorunda kaldı? Mevcut hükümeti deviren Enver, neden sadaret ve harbiye nazırlığı makamlarını başkalarına sundu? Devletin ve iktidarın zirvesine yerleşen ve hanedana damat olan Enver Paşa, Ocak 1914 öncesinde hangi savaşların mağlubu idi? Bardakçı'nın dediği gibi Enver Paşa'nın harbiye nezaretine gelmesinde silahlı eylem ve damat olması değil, zamanın zorunlulukları etkili olmuştur. Rütbe verilirken ise Trablusgarp'taki direnişte ve Edirne'nin geri alınmasında gösterdiği çalışmaları etkili olmuştur. Rumeli'nin kaybedilmesinden sonra orduda yapılacak ıslahatların gerçekleşmesi için “İttihatçı bir harbiye nazırı” kaçınılmaz hale gelmiştir. Şayet, bu reformları gerçekleştirmekte Ahmet İzzet Paşa, tereddüt göstermemiş olsaydı, Enver Paşa harbiye nazırı olmayabilirdi. Ordu içerisinde varlığı inkâr edilemeyecek genç kuşak ittihatçı subaylar ancak kendi içlerinden çıkmış ve itimat ettikleri bir komutanın başlarında olmasını istiyordu. Talat Paşa başta olmak üzere, sivil kanatta hükümette kendilerinden bir harbiye nazırıyla çalışma taraftarıydı. Mahmut Şevket Paşa'yla yaşanan anlaşmazlıklar ittihatçı olmayan bir harbiye nazırı ile çalışmanın zorluklarını göstermişti. Rumeli'nin kaybedilmiş olduğu bir atmosferde, ordunun başına Enver Paşa'nın getirilmiş olması orduda ve kamuoyunda-kişisel çekememezlikler bir tarafa bırakılırsa- olumlu karşılandı.

Enver Paşa'nın Ocak 1914'te harbiye nazırı olmadan önce “Hürriyet Kahramanı”, “Edirne Fatihi” ve Trablusgarp kahramanı olarak kamuoyunda hayli şöhretli bir insan olduğu bilinmektedir. Doğrusu, Enver Paşa'nın hangi “savaşların mağlubu” olduğunu biz bilmiyoruz. Bardakçı'nın kastettiği Balkan Harbi'ye şayet, Enver Paşa'nın bu savaş başladığı sırada Trablusgarp'ta olduğu ve kendisini zaten kaybedilmiş bir savaşın içinde bulduğu bilinmektedir. Bardakçı'nın Balkan Harbi'nin ve bu harp içerisinde yaşanan Bolayır çıkartmasının faturasını Enver Paşa'ya keseceğini zannetmiyoruz. Enver Paşa'nın harbiye nazırı olması için İttihat ve Terakki'nin asker kanadının hükümete ve saraya baskı yaptığı (s. 104) ise M. Ragıp Esatlı başta olmak üzere yıllar sonra yazılan anı sahiplerinin uydurmalarıdır. Bardakçı'dan Enver Paşa'nın harbiye nazırlığı öncesi başarılarını ve bu makama getirilişini değerlendirirken hiç olmazsa eserinde yer verdiği W. Churchill kadar insafli olmasını beklerdik (s. 124).

Bardakçı'nın Enver Paşa'nın harbiye nazırı olduktan sonra orduda gerçekleştirdiği reformlarla ilgili düşünceleri yanlış değil fakat noksandır: *“Enver, orduyu gençleştirip ayağa kaldırmaya çalışmış, askere mücadele azmi vermişti ama çabaları hep kumanda heyetine, yani subaylara yönelikti ve Anadolu askerinin bilgi seviyelerini arttıracak, memleketlerini ve dünyayı tanıtacak hiçbir faaliyette*

bulunulmamıştı.” (s. 136). Gerçekten Bardakçı'nın dediği gibi Enver'in orduya dönük reformları tümüyle kumandaya yönelik miydi? Askere ve askerliğe dönük reform çabaları yok mudur? Bu soruların ilkinin yanıtı hayır, ikincisinin yanıtı ise evettir. Enver Paşa'nın harbiye nazırlığına gelir gelmez ilk yaptığı işlerden birisi mevcut asker alma kanununu değiştirmek ve askerlik muafiyetlerini kaldırmak olmuştur. Üst düzey mektep öğrencilerinin okullarda askerlik eğitimine tabi tutulmaları ve atış eğitimi almaları bu dönemde başlamıştır. Askerlik öncesi gençlerin bedenlen, zihnen ve ruhen askere hazırlanmalarına yönelik paramiliter gençlik kuruluşları da Enver Paşa'nın harbiye nazırlığı döneminde başlamıştır. Kendisinin Başbuğ'u olduğu İzciler Ocağı ve Osmanlı Güç Dernekleri Cihan Harbi öncesinde, Osmanlı Genç Dernekleri ise harbin ortalarında bu yönde atılan adımlardır¹⁷. Ne kadar başarılı oldukları tartışılmakla birlikte Enver Paşa'nın reformları tümüyle kumanda heyetine münhasırdır, askere yönelik hiçbir faaliyette bulunmamıştır denemez.

Bardakçı, Enver Paşa'nın Türkistan'a giderken “körlemesine bir macera” ya atıldığını, elinde o beldeleri anlatan bir kitap, rapor, yahut not değil, Alexandre Dumas'ın Kraliçe Margo isimli romanı olduğunu ifade ediyor ve sonu ünlemle biten bir cümleyle esaretten kurtarmak istediği yerlere bu romanı okuyarak gittiğini belirtiyor (s. 327). Bardakçı, herhalde buradan hareketle Enver'in Türkistan mücadelesini “körlemesine bir macera” olarak niteliyor. Enver'in mücadele etmek istediği yere giderken gittiği bölge dışında eser okuması “körlemesine bir macera” ya atılmanın işareti sayılacak olursa, Trablusgarp'a giderken de Faust'u okumaktadır¹⁸. Mustafa Kemal Paşa'nın Büyük Taarruz'dan birkaç gün önce Çalıküşu'nu okuduğu bilinmektedir¹⁹. Enver'inde dahil olduğu bu genç kuşağın savaşırken savaşa giderken dahi kitap okumaları bizce eleştirilecek bir durum değil, aksine gıpta edilecek bir durumdur. Bugün bunca rahatın içinde kitap okumayan nesilleri düşününce, Enver'in bu davranışının dahi eleştirisi konusu olmasına anlam veremiyoruz.

Eserdeki bazı gözden kaçan bilgi hatalarına sonraki baskılarında düzeltilmesi için burada yer vermek istiyoruz. Bardakçı, eserinde II. Abdülhamit'in II. Meşrutiyet'i ilan tarihi olarak 23 Temmuz 1908 tarihini veriyor ki bu tarih eserin doksan sekizinci sayfasında verildiği gibi 24 Temmuz 1908 olmalıdır (s. 62). Mustafa Kemal Paşa'nın velihaht Vahdettin ile Almanya yolculuğunun tarihi 1916 Ekim olarak veriliyor, doğru tarih Aralık 1917 olmalıdır (s. 17). Balkan Devletleri'nin Osmanlı Devleti'ne saldırmasının tarihi Kasım 1912 değil, Ekim 1912 olmalıdır (s. 104). Osmanlı donanmasının Rus limanlarını bombalaması 29 Ağustos 1914 değil, 28/29 Ekim 1914 olmalıdır (s. 105). Eserde, Trablusgarp'a giden subaylar arasında Hafız Hakkı Paşa'nın ismi zikrediliyor. Ancak, konuyla ilgili eserlerde ve Bardakçı'nın yayına hazırladığı günlüklerinde biz böyle bir bilgiye rastlamadık (s. 113). Eserin 217. Sayfasında Anadolu'ya geçeceği sırada Tiflis'te şehit edilen kişi Enver değil, Cemal

¹⁷ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Erol Akcan, İttihat ve Terakki Fırkası'nın Paramiliter Gençlik Kuruluşları, TTK, Ankara 2015.

¹⁸ Kösoğlu, a.g.e, s. 106.

¹⁹ Şevket Süreyya Aydemir, Tek Adam, C. II, Remzi Yayınevi, İstanbul 2008, s. 474.

olmalıdır (s. 217). Enver'in "sabık hariciye nazırlığı" herhalde sabık harbiye nazırlığı olmalıdır (s. 309). Eserin ekler kısmında 188 ve 189 dipnotların belge numaraları yanlış verilmiştir (s. 593). Doğru belgeler 43 yerine 44, 49 yerine 45 olmalıydı. Yine, 208 numaralı dipnotun belge numarası 57 değil, 56 olmalıydı. Eserin, 249. sayfasındaki tarihin miladi çevirisi 1 Ekim 1918 değil, 1 Kasım 1918 olmalıydı (s. 249). Kırım Harbi'nin tarihi 1858 değil, 1854-1856 olmalıydı (s. 297).

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki, Murat Bardakçı, Enver'i ve mücadelesini yazmış ama Enver'i ve mücadelesini anlayamamış.

